

РОЗДІЛ 8

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.15

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ УПРОВАДЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ ПРОФЕСІЙНОГО ТРЕНІНГУ – МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В СУДІ

Озерський І.В.,
д.ю.н., доцент,
професор кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізький національний університет

У даній науковій праці висвітлені окремі теоретичні, організаційні та правові питання щодо перспективи упровадження в Національній академії прокуратури України (далі – НАПУ) професійного тренінгу-моделювання процесуальної діяльності прокурора в суді як дієвої форми прикладної підготовки майбутніх державних обвинувачів. У представленій науковій праці розглянуті основні тенденції впровадження означеного тренінгу та виокремлені, змодельовані конкретні тренінгові вправи у розрізі спеціальної фахової підготовки прокурорів до умов реалізації конституційної функції органів прокуратури – підтримання державного обвинувачення в суді.

Ключові слова: підтримання державного обвинувачення, тренінг, тренер, прокурор, студенти, обвинувальна промова, психологічний вплив, судове засідання.

Ozersky I.V. / О ПЕРСПЕКТИВАХ ВНЕДРЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ТРЕНИНГА – МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРА В СУДЕ / Запорожский национальный университет, Украина

В данной научной работе освещены отдельные теоретические, организационные и правовые вопросы относительно перспектив внедрения в Национальной академии прокуратуры Украины профессионального тренинга-моделирования процессуальной деятельности прокурора в суде как действенной формы прикладной подготовки будущих государственных обвинителей. В представленной научной работе рассмотрены основные тенденции внедрения указанного тренинга и определены, смоделированы конкретные тренинговые упражнения в разрезе специальной профессиональной подготовки прокуроров к условиям реализации конституционной функции органов прокуратуры – поддержание государственного обвинения в суде.

Ключевые слова: поддержание государственного обвинения, тренинг, тренер, прокурор, студенты, обвинительная речь, психологическое влияние, судебное заседание.

Ozersky I.V. / ABOUT FUTURE IMPLEMENTATION PROFESSIONAL TRAINING MODELING PROCEDURE OF THE PROSECUTOR IN COURT IN NATIONAL PROSECUTION ACADEMY OF UKRAINE / Zaporizhzhya National University, Ukraine

This scientific work highlights some theoretical, organizational and legal issues regarding the prospects for implementation of the National Prosecution Academy of Ukraine vocational training procedural modeling of the prosecutor in court as an effective form of applied training future public prosecutors. The tendencies introduction appointed simulated training and specific training exercises in the context of special professional prosecutors training to the terms of the constitutional function – the maintenance of public prosecutions. The purpose of training is to develop future prosecutor professional psychological characteristics and skills are not subjected to adverse psychological circumstances, without compromising under their influence the quality of professional action performance in court. In turn, it trains attention (its concentration, switching etc.), memory (improving the processes of storing, reproduction and storage), emotional and volitional personality prosecutor, speech technology and others.

It is proposed to implement the National Prosecution Academy of Ukraine course «Psychology of prosecutorial activities» within the meaning of which provide for training «Process of the prosecutor in court in charge of the State» which will enable students to learn how future prosecutors : primary abilities and skills of diagnosis and prevention of conflicts or conflicts that may occur during or maintenance of public prosecution prosecutor , the ability to determine the social and psychological status of the individual members of procedural interaction with conflicting emotional states , the ability to use psychological factors for the effective proclamation of the Indictment speech , the ability to analyze the psychological state of the object occupational exposure, selection of adequate individual situation and the methods and techniques of psychological setting (communication) contact, method of determining and eliminating psychological (communication) barriers.

Key words: maintenance of public prosecution, training, coach, prosecutor, students, Indictment speech, psychological impact, hearing.

Проблема впровадження у навчальний процес вишів правоохоронних органів тренінгових технологій завжди знаходилась і знаходиться в центрі юридичної освіти, науки та практики, оскільки завдяки умілому використанню такої форми фахової підготовки правоохоронців можна досягти високих результатів на практиці. Наразі в системі МВС та СБУ України тренінгові технології активно та результативно використовуються у навчальному процесі та під час проведення службових занять, натомість в органах прокуратури така форма підготовки ще тільки розпочинає набирати оберти, а отже, потребує науково-методичного та прикладного вдосконалення.

Метою цієї наукової праці є донесення до керівництва

генеральної прокуратури України та, зокрема, її складового підрозділу – Національної академії прокуратури України – важливості запровадження в навчальному процесі вишу спеціалізованого курсу «Психологія прокурорської діяльності», в контексті якого слід передбачити тренінг «Процесуальна діяльність прокурора в суді при підтриманні державного обвинувачення», що значно оптимізує підготовку майбутніх прокурорів. Також створити в НАПУ кафедру юридичної психології, що дозволить у підготовці прокурорських працівників посилити психологічні складові кожного функціонального напрямку прокурорської діяльності.

Окремим організаційно-правовим та теоретичним аспектам упровадження тренінгових технологій у навчаль-

ний процес вишів системи правоохоронних органів України присвячені наукові праці В. І. Барка, В. П. Казміренка, Л. І. Казміренко, Л. І. Мороз, В. О. Лефтерова, Г. П. Середи та ін., проте на сьогодні не можна впевнено говорити про ґрунтовне теоретико-прикладне, науково-методичне дослідження питань упровадження тренінгових технологій у навчальний процес НАПУ у розрізі ефективного методичного, організаційного та психологічного забезпечення реалізації конституційної функції – підтримання прокурором державного обвинувачення в суді.

Кардинальне реформування прокурорської освіти, її вдосконалення, зокрема, в Національній академії прокуратури України, на думку Г. Середи, передбачає перехід до популярних у Європі тренінгових моделей навчання діючих та майбутніх прокурорських працівників [1, с. 8]. Як зазначає в докторській дисертації О.В. Лефтеров, «... тренінгові технології є дієвим, визнаним у світі засобом підготовки персоналу в різних галузях професійної діяльності, інтенсифікації самої діяльності і розвитку організації в цілому. Інтенсивне інтерактивне навчання під час тренінгу дозволяє за короткий термін опанувати великий обсяг інформації та закріпити отримані знання й уміння на практиці» [2, с. 3]. Тренінг спрямований на комплексне засвоєння знань і практичних вмінь, вплив і подолання типових ускладнень, а також на вироблення ефективної поведінки і способів дій [3, с. 120].

Отже, існує необхідність психологічної організації навчального процесу, яка полягає у використанні тренінгових, ігрових і тестових форм навчання, з метою формування у студентів здатності до прийняття управлінських рішень [4, с. 81], що, на нашу думку, повинно мати місце і при підготовці майбутніх прокурорів-обвинувачів у Національній академії прокуратури України. Найбільш ефективним психологічним методом формування адекватної професійної мотивації, на думку Н.І. Ковальчишиної, є соціально-психологічний тренінг, який за короткий час дає можливість його учасникам набути досвіду, навичок, знань та умінь [5, с. 17]. Цей вид тренінгу, на думку Л.І. Мороз, заповнює проміжок між функціональним і власне психологічним тренінгом й визначається як навчально-розвивальна технологія, метою якої є формування професійних знань та умінь, становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності [6, с. 14].

Для тренінгових занять доречно використовувати такі методи, як навчальна бесіда, групова дискусія, ділові ігри, «кейс-стаді» (прості ігрові ситуації), робота в команді, практичні вправи, моделювання ситуацій, розв'язання завдань, медитаційні та психологічні вправи [7, с. 17]. Саме про метод моделювання (у нашому випадку) процесуальної діяльності прокурорів-обвинувачів йтиметься далі у площині зазначеної мети дослідження. Основним завданням фахової підготовки до підтримання державного обвинувачення в суді як особливої форми комунікативної діяльності прокурора є формування і підвищення професійно-психологічної підготовленості державного обвинувача, що забезпечує успішне подолання психологічних (комунікативних) труднощів при реалізації означеної конституційної функції органів прокуратури.

Тренінг відповідно мети нашого дослідження має назву «Процесуальна діяльність прокурора в суді при підтриманні державного обвинувачення», що передбачає рольову гру або навчальну ситуацію, під час якої імітується судове засідання, в якому акцент робиться на активну участь прокурора в процесі. При цьому обіграються можливі професійні ситуації (необхідність зміни, відмови чи висунення додаткового обвинувачення, необхідність заяви клопотань, обґрунтування думки про відмову в задоволенні клопотань, заявлених іншими учасниками та ін.). Також необхідно поступово ускладнювати умови різними психологічними чинниками (браком часу для складання обвинувальної промови, для прийняття важливих для справи рішень, активною

протидією «сильної» сторони захисту та ін.). Після закінчення такої гри обов'язково потрібно провести аналіз помилок, визначити та схвалити позитивні моменти в роботі.

При цьому такий аналіз спочатку повинен бути проведений самими студентами (так би мовити, колегами), а вже потім вислуховуються зауваження викладача (керівника занять), якому не зайвим буде співставити проведену гру з практикою, вказати на розбіжності, дати корисні поради та обов'язково підбадьорити студентів та подякувати їм за зусилля. Мета заняття (психотренінгу) – виробити в майбутнього прокурора професійні психологічні властивості й уміння не піддаватися несприятливим психологічним обставинам, не знижуючи під їх впливом якості виконуваних професійних дій у суді. У свою чергу, це тренує увагу (її зосередження, переключення тощо), пам'ять (покращуються процеси запам'ятовування, відтворення, збереження), емоційно-вольову сферу особистості прокурора, техніку промови та ін.

Місце проведення заняття (психотренінгу) – навчальна аудиторія, що імітує залу судового засідання (смугу професійного тренінгу). Вид заняття (психотренінгу): практичне. Матеріальне забезпечення: світлини, слайди, макети, технічні, електронні прилади. Кількість годин – 6: (із розрахунку 13 хв. на одного державного обвинувача з розгляду одного кримінального провадження).

Кількість учасників психотренінгу – 15 осіб (студенти Національної академії прокуратури України). Кожному обирається відповідна роль (адвокат, суддя, обвинувачений, учасники судового засідання). Кількість основних учасників психотренінгу (роль – державний обвинувач): 7 осіб (студенти НАПУ). Медичний контроль тиску і пульсу – 5 хв. Вступне слово тренера (викладача) – 5 хв. Висвітлення теоретичного матеріалу з одночасним наочним впливом на психіку слухачів (учасників психотренінгу) – 10 хв. Інструктаж з техніки безпеки – 5 хв. Проходження психологічної смуги – 12 хв. Контрольний вимір тиску – 5 хв. Психологічне розвантаження – 10 хв. Контрольний вимір тиску – 5 хв. Підбиття підсумків заняття – 15 хв.

Таблиця 1

Обладнання аудиторії (зали судового засідання)

1. Зала судового засідання (аудиторія) психологічної підготовки площею 44 м ²	15. Рами віконні – 3 шт., інші пристосування (машинні скати, банки і т. ін.) за розсудом відповідального за обладнання полігону огляду місця події.
2. Стільці – 15 шт.	16. Світлини місця події – 20 шт.
3. Столи – 4 шт.	17. Дзеркало розміром 1,5 м на 50 см – 1 шт.
4. Двері – 2 шт.	18. Пінопласт – 7 шт.
5. трибуна – 1 шт.	19. Широкоформатний телевізор – 1 шт.
6. Світильники денного світла – 3 шт.	20. Музичний центр – 1 шт.
7. Переносне освітлення – 1 шт.	21. DVD диски – 2 шт.
8. Лампа – фара – 2 шт.	22. CD диски – 2 шт.
9. Трансформатор – 1 шт.	23. Гучномовці – 3 шт.
10. Пульти – 1 шт.	24. Додаткові динаміки – 3 шт.
11. Кабель скранований – 20 м.	25. Пружини для педалей – 3 шт.
12. Дріт двожилий – 100 м.	26. Клавішні педалі (електричні) – 6 шт.
13. Клітка (місце для обвинуваченого) – 1 шт.	27. Клавішна педаль (механічна) – 6 шт.
14. Вентилятор – 2 шт.	28. Тексти обвинувальних промов, макети кримінальних проваджень – 7 шт.

Обладнання тренувального полігону (зали судового засідання).

Площа полігону зали судового засідання обладнана такими предметами (Див. Табл. 1). Безладно розкидані: пінопласт, папір, пусті пляшки, фото тощо, які відвертають увагу прокурора і не дозволяють йому сконцентруватися. Обладнання місця виступу прокурора (державного обвинувача). Нижче, біля підлоги встановлені контактні клавіші (А) та (Б), при натисненні котрих замикається контакт і подається сигнал на пульс керування, маючи призначення: а) подати сигнал готовності до виступу (при натисненні клавіші (А) мерехтить зелене світло та подається звуковий сигнал), що дає можливість прокурору стартувати в межах визначеного часу (13 хв.) з оголошенням обвинувальної промови; б) подати сигнал STOP (при натисненні клавіші (Б) мерехтить червоне світло та подається звуковий сигнал), що за умовами тренінгу означає сходження прокурора з тренувальної смуги, іншими словами, «поразку» у справі, неможливість подальшої змагальної боротьби.

Обладнання місця виступу адвоката (захисника). Нижче на підлозі встановлені контактні клавіші (А) та (Б), при натисненні котрих замикається контакт і подається сигнал на пульс керування, маючи призначення: а) створити шумову перешкоду проголошенню обвинувальної промови прокурора шляхом натиснення клавіші (А), внаслідок чого лунає гучний шум. Це дає можливість як керівнику занять (тренеру), так і його учасникам відстежити психологічну готовність прокурора долати перешкоди під час виступу в суді; б) при натисненні клавіші (Б) увімкнути лампу для короткочасного освітлення й осліплення прокурора, що дозволяє привнести в ситуацію фактор несподіваності і змусити останнього зібратися, бути уважним і діяти з більшою обачністю.

Завдання судді. Суддя головує на судовому засіданні, обираючи при цьому альтернативні прийоми психологічного впливу на ефективність виступу прокурора, наприклад: а) перебуваючи доповідь прокурора, прохає останнього доповідати по суті; б) зупиняє завчасно проголошення промови; в) корегує мову обвинувача; г) у певний момент гортає гучно аркуші кримінальної справи.

Обладнання місць учасників, запрошених на судове засідання (свідків, потерпілих, представників та інших учасників судового розгляду, кількість учасників – 7 осіб). Означені особи розміщуються на семи стільцях, біля котрих на підлозі лежать по два бруски пінопласту. За командою (тренер підіймає руку доверху) учасники імітованого судового розгляду розпочинають створювати шумові ефекти. Це дає можливість як керівнику занять (тренеру), так і його учасникам відстежити емоційну, нервову стійкість прокурора, здатність останнього протистояти створеним перешкодам та спокійно продовжувати свій виступ.

Обладнання місця обвинуваченого. Нижче, біля підлоги, встановлені контактні клавіші (А) та (Б), при натисненні котрих замикається контакт і подається сигнал на пульс керування, маючи призначення:

а) увімкнути телевізор, натиснувши клавішу (А), що передбачає зоровий, наочний ефект впливу на зосередженість прокурора при оголошенні ним промови. Телевізор розміщений на стіні напроти обличчя прокурора на відстані 7 метрів, на екрані демонструються жахливі події різних катастроф, одночасно з динаміків лунає класична мелодія П.І. Чайковського. Це дає можливість як керівнику занять (тренеру), так і його учасникам відстежити силу волі, уважність, абстрагованість прокурора діяти в екстремальних умовах професійної діяльності (наприклад, коли в судовому засіданні розгорілися суперечки між протилежними сторонами процесу);

б) при натисненні клавіші (Б) вмикається вентилятор, що спрямовує на великій швидкості потоки повітря в бік прокурора і спричиняє аеродинамічні незручності (розлітаються матеріали до обвинувальної промови, складнощі

зору, шум тощо), що дозволяє привнести певний дисонанс у читання тексту промови і змушує обвинувача відволіктися від написаного, а відтак оголошувати промову по пам'яті.

Методика проведення психотренінгу: Перший етап. Ознайомлення з полігоном (кімнатою зали судового засідання), обладнаного: планшетами – світлинами, які містять фотознімки розчленованих, обгорілих, спотворених трупів, частин тіла людини, конкретної обстановки місця вбивства, ДТП тощо; вітринами з копіями кримінальних проваджень про вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, згвалтування, розбої, грабежі, крадіжки, злісне хуліганство, службові злочини, ДТП (із тяжкими наслідками) тощо. Другий етап. Проходження перешкод (фізичних і психологічних) єдиного психологічного комплексу кімнати – зали судового засідання (10-12 м² загальної площини).

Вступна частина. Визначається перша ситуація, яка полягає в тому, що державний обвинувач прибуває завчасно (за 20 хвилин до початку) до суду. Прокурору пропонується почекати в коридорі на стільці початку судового засідання. Коридор обладнано лампами денного світла, які по чергово вмикаються та вимикаються. На вулиці стоїть автомобіль, в якому спрацювала сигналізація з неприємним гучним звуком, який може справляти психічний тиск на прокурора. Потрібен вияв професійної майстерності, психологічного гарту, витримки і самовладання для переборювання цих перешкод і виходу із ситуації: дочекатись спокійно початку судового засідання, долаючи перший рівень мужності, що стає початковим етапом роботи прокурора в суді.

Основна частина. Таким чином прокурор прибув до Н-ського районного суду (імітований зал судового засідання), аудиторія 421. Дочекавшись у коридорі запрошення до зали судового засідання, прокурор входить до зали – ці дії і є початком його участі в судовому процесі. Прокурор проходить по залі та сідає на місце, що визначене для державного обвинувача. Він за прихованими правилами гри не знає, що йому вже через 2 хвилини доведеться виступати. При собі прокурор має текст обвинувальної промови, котрий підготував самостійно на основі вивчення макету кримінального провадження. Несподівано, за задумами тренінгу, прокурора викликає суддя для оголошення промови. У прокурора з'являється певний страх, розгубленість у даній ситуації, яка ускладнюється миттєво спрямованим штучним освітленням його анфасу. Коли він розпочинає промову (протягом 3 хвилин) в гучномовець, раптово вмикається звук, чим вноситься дисонанс вже на первісному етапі роботи прокурора в суді. Надалі під час оголошення промови прокурор постійно зустрічається з перешкодами фізичного, психологічного і шумового характеру.

Вправа дозволяє визначити ступінь готовності до подолання труднощів, психологічно налаштуватися на складний етап проголошення промови, концентрує волю і свідомість. У сильних студентів (прокурорів) виробляється захисна настанова, у слабких – з'являється невпевненість у своїх силах, небажання боротися, переборювати перешкоди, домінує також бажання повернутися, відмовитися від підтримання обвинувачення. Перед державним обвинувачем постає завдання належно зорганізуватися, сконцентруватися на продовженні оголошення промови. Хоча в даному випадку з'являється страх перед невідомістю (які ще його чекають попереду випробування?), і це змушує прокурора проявляти більше обережності, обачливості, концентрації на подоланні своєї розгубленості і тих перешкод, що йому створені умовами полігону.

Прокурор повинен сконцентруватися на процедурі підтримання державного обвинувачення та відстоювати свою позицію у змагальному процесі зі стороною захисту. Оголошення обвинувальної промови супроводжується різними звуковими ефектами, що досягаються за допомогою

3-х динаміків і музикального центру із записом звуків сирени, сигналізації, шуму покрівельного заліза, виття пило-рами, ударів молотка, лясаючих дверей тощо, які тривають протягом 2-3 секунд. Мета звукових ефектів полягає в тому, щоб прокурор виробив у собі внутрішню зібраність і готовність до ефективного підтримання державного обвинувачення, вміння відрізнити реальну загрозу від уявної, переборів у собі почуття страху. Під час виступу прокурор повинен бути готовий до будь-яких несподіванок, що зустрічаються в реальній обстановці.

Після подолання перешкод, що зустрічалися при оголошенні промови, прокурор виходить на заключний етап підтримання державного обвинувачення, що полягає в обґрунтуванні думки щодо призначення підсудному покарання. У цей час обвинувачений раптово розпочинає заважати прокурору висловлюватись, технічно імітуючи різні звуки, відеозаписи та вмикає вентилятор, спрямовуючи потік повітря в обличчя та на папери обвинувача. Прокурор має витримати таке випробування і успішно завершити оголошення обвинувальної промови, після чого відбути на своє місце в залі суду, що означає завершення тренувальної вправи. Студент, котрий був у ролі прокурора, доповідає тренеру про завершення вправи, після чого робиться контрольний вимір тиску. Показання медичного обстеження, а також результати опитування фіксуються в щоденнику тренера з метою здійснення аналізу проходження психологічного комплексу й оцінки його значущості.

Студенти (прокурори), які пройшли і виконали вправу на психологічній смузі – імітованому судовому засіданні, направляються керівником заняття до класу психологічного розвантаження, де можуть відпочити, почитати книгу, журнал, газету, подивитися телевизор, послухати легку музику, пограти в шахи або шашки, у більярд (залежно від інтересів і втоми). Одночасно з відновленням здійснюється підведення підсумків перших двох етапів.

Обговорення результатів підтримання державного обвинувачення. Тренер (викладач) оголошує про відкрите обговорення виступів державних обвинувачів, акцентуючи увагу присутніх на: техніці проголошення обвинувальної промови, використанні засобів виразності обвинувальної промови прокурора та її емоційному впливі; прямій вимозі уваги до суддів, учасників процесу, судової аудиторії; паузах; інтонації; зверненні до суддів, судової аудиторії з несподіваним питанням, щоб загострити і активізувати їх увагу; завчасному виголошенні того, про що

докладніше буде сказано згодом; використанні художніх, естетичних елементів мовної виразності; наголосі та поставі, жестикулюванні й міміці; психологічній стійкості до впливу різних фізичних та стресових факторів; вмінні знайти оптимальний варіант виходу із скрутною ситуації під час дебатів (активної змагальності сторін).

Після обговорення тренер може оцінити кожного державного обвинувача – студента та для заохочення виставити позитивні оцінки. Промови здаються викладачу для контрольної перевірки їх змістовних елементів та письмової методики викладення. Після гри студентам пропонуються тести з професійного спілкування. Підведення підсумків. Наприкінці занять викладачем відзначаються їх позитивні наслідки: поглиблення теоретичних знань; визначення індивідуальних стратегій та еристико-психологічних прийомів ефективного підтримання державного обвинувачення; формування вмін та навичок реагування на конфліктну взаємодію з адвокатом та іншими учасниками судового розгляду.

Вважаємо за доцільне впровадити в Національній академії прокуратури України спецкурс «Психологія прокурорської діяльності», в контексті якого передбачити тренінг «Процесуальна діяльність прокурора в суді при підтриманні державного обвинувачення», що надасть змогу студентам як майбутнім прокурорам оволодіти: первинними вміннями та навичками діагностики та профілактики конфліктів чи конфліктних ситуацій, що можуть траплятися чи трапляються під час підтримання прокурором державного обвинувачення; вміннями соціально-психологічного визначення статусу окремих учасників процесуальної взаємодії з конфліктними емоційними станами; вміннями використання психологічних чинників для ефективного виголошення обвинувальної промови; вміннями аналізу психологічного стану об'єкта професійного впливу, вибору адекватних особистості та ситуації методів і прийомів встановлення психологічного (комунікативного) контакту; методикою визначення і усунення психологічних (комунікативних) бар'єрів.

Перспективним у даному напрямі досліджень вбачається видання наукових, навчально-методичних та практичних рекомендацій, тез, статей, монографічних робіт, навчальних посібників у частині реалізації органами прокуратури конституційної функції підтримання державного обвинувачення в суді та внесення відповідних змін до чинного КПК України та галузевих наказів Генерального прокурора України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Середа Г. Підготовка кадрів для органів прокуратури: сьогодення та перспективи розвитку. Г. Середа // Вісник Академії прокуратури України. – К., 2007. – № 3. – С. 5-10.
2. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. О. Лефтеров. – Харків, 2008. – 30 с.
3. Вахнина В. В. Особенности психологического обеспечения инновационной деятельности руководителя органа внутренних дел / В. В. Вахнина, Е. М. Шпагина // Труды Академии управления МВД России. Юбилейный выпуск. – М., 2009. – № 2. – С. 115-120.
4. Надюк Н. М. Формування у майбутніх менеджерів здатності до прийняття управлінських рішень : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10 / Надюк Наталя Миколаївна. – Київ, 2007. – 24 с.
5. Радзивидло Я. Й. Личностно-профессиональное становление работников прокуратуры в процессе деятельности : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Радзивидло Ярослав Йосифович. – Харьков, 2005. – 179 с.
6. Ківалов С. В. Шляхи зміцнення кадрового потенціалу прокуратури / С. Ківалов // Вісник прокуратури. – 2007. – № 3 (69). – С. 15-22.
7. Богдан С. М. Формування комунікативних якостей особистості майбутнього фахівця податкової міліції у вищому навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / С. М. Богдан. – Київ, 2005. – 25 с.